ISSN 1312-2142

СЧЕТОВОДНА ПОЛИТИКА

НОВИ ПРИНЦИПИ И ПОДХОДИ В СЧЕТОВОДСТВОТО

Списание за прилагане на международните счетоводни и одиторски стандарти в България

ЗА ПЪРВОНАЧАЛНОТО ПРИЗНАВАНЕ И ЗА ПОСЛЕДВАЩАТА ОЦЕНКА НА АКТИВИТЕ

ПРОМЕНИТЕ В СТАНДАРТИТЕ ЗА БИЗНЕС КОМБИНАЦИИТЕ И КОНСОЛИДИРАНИТЕ ФИНАНСОВИ ОТЧЕТИ

ЗА СЪЩНОСТТА НА СЧЕТОВОДНИТЕ ПРИНЦИПИ И ТЯХНОТО РАЗВИТИЕ

КОНЦЕПЦИИТЕ ЗА ТЪРГОВСКОТО ДРУЖЕСТВО И ЗА МОДЕРНОТО СЧЕТОВОДСТВО В ПУБЛИКАЦИИТЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ ВЪЗРОЖДЕНЦИ ПРОСВЕТИТЕЛИ

ТЕСТ ЗА ПРОВЕРКА НА ЗНАНИЯТА ПО МСФО

1-2 | 2009

Концепциите за търговското дружество и за модерното счетоводство в публикациите на българските възрожденци просветители

Доц. д-р Иван Русев

Уважаеми читатели,

Вече четвърта поредна година редакцията на сп. „Счетоводна политика" ви поднася рубриката по история на счетоводството. Равносметката досега показва едно завидно разнообразие от теми, заглавия, събития, дейци — факти и имена от историята на счетоводството, българското и европейското. През 2006 г. петте статии от рубриката маркираха най-ранното начало на модерната счетоводна теория и литература у нас, както и нейните чужди влияния и заемки. През 2007 г. темата бе за раждането на модерното търговско и счетоводно образование в Западна Европа, на Балканите и у нас през епохата на Българското възраждане. В разширен и допълнен вид материалите от втората годишнина на рубриката бяха издадени под формата на самостоятелна книга (изд. ОРКП „Мисъл", 2008 г.). Миналата година дойде редът на осветляването на първите стъпки на модерното търговско право, като отново българският опит бе проследен в сравнителен план с европейския.

Накъде през 2009 г.? Продължаваме с търговско-правната материя, с темата за новите структури и търговските дружества на Българското възраждане (XVIII—XIX в.) в търсене на дори и най-малките прояви на модерната счето-

водна теория и практика в стопанската дейност на българите през епохата. Защото от малките камъчета се гради големият зид. А за да сме по-уверени в нашето днес, трябва да познаваме нашето вчера. Започваме с представяне на концепциите за търговското дружество и за модерното счетоводство в публикациите на възрожденците просветители — Константин Фотинов, Георги С. Раковски, Христо Г. Данов, Йоаким Груев, д-р Иван Богоров, и продължаваме с проявите на модерността (в т.ч. на счетоводната практика) в дейността на българските търговски дружества през XIX в., на акционерните дружества на Възраждането и пр. Оставаме с надеждата да задоволим жадния за знания и опознаване корените на своята професия читател на списанието.

От редакцията

През 1860 г. Георги Стойков Раковски пише: *„...Наш предмет е да докажем на нашите Българи чи такова едно* ***търговско българско дружество*** [курсив мой — И.Р.] *им е необходимо нужно и ще принесе най-голяма полза Отьчеству нашему; ще го избави от чюжденци, които го немило днес съблачат и уголяват, а най-паче* [най-вече] *ще прекъса ход в България на Гърците. А колко за наши български производи-*[тели], *къту ся състави такова едно наше дружество, чи неще бъдат презрени и копувани с найдолна цена, както ся случва много пъти, то всеки разумява* [разбира], *чи и на това щат са ползва наши Българи; защото чрез българское дружество щат има всякоги точни известия каква цена имат в Европа..."*[1]. Думите на големия наш възрожденец просветител отново звучат актуално, понеже и днес, век и половина по-късно, отново сме едновременно и в Европа, и на *„прага"* на Европа. И днес, отново като тогава, търсим най-верния път за самоорганизация и за стопанско съживяване. Голямата разлика обаче се състои в липсата на народни водачи — такива като Раковски, каквито имаме не един във възрожденската епоха, а каквито днес сякаш липсват. Водачи, които да обясняват на българина как да се присъедини към цивилизования свят, как да се почувства пълноправен европеец.

В прозренията на възрожденските мислители като основно средство по този труден път се лансира търговията, но не ориенталският *„алъш-верищ"*, а онази модерна търговия, практикувана от учения

търговец, боравещ умело с двустранно счетоводство, с търговска кореспонденция, с модерни платежни средства, самоорганизиращ се в търговски дружества.

Именно търговското дружество е една от големите новости в поведението на нашия възрожденец. Под чужд и собствен опит българският търговец го познава още преди началото на епохата и започва да го прилага все по-често в своята дейност през XVIII и XIX в. А просветните дейци на Възраждането изграждат точната и обобщена концепция за дружеството, за неговото определящо значение в налагането на търговската модерност в бита на българина. Как *„изглежда"* търговското дружество в публикациите на възрожденците просветители? Каква е тяхната интерпретация за тази вече наложена в търговското право на XIX в. институция? Каква мисия й възлагат? На всички тези въпроси ще се постараем да дадем отговор в следващите редове.

Пръв сред българските възрожденци просветители на темата за сдружаването (в частност за търговското сдружаване) се спира **Константин Г. Фотинов** (1785—1858 г.) в специална статия, озаглавена *„Содружество или общество"* и поместена през 1844 г. в издаваното от него списание *„Любословие"* — първото българско списание. Според Фотинов: *„Содружество или общество се казува това когато некои благоразумни и за доброто благочувствителни хора усетат, че ще да е общополезно и похвално дело за сичкия народ, и като не е возможно да го турат на път и устроят двама или трима, тия се стават някои доволни лица, и секий според силата си определява неколко гроша с някои малки за них и законни приходи, които грошове соберат наедно, и постават на них, според потребата, двама или трима настоятели да ги държат, и които не седат така на празно, но употребляват ги или в* ***търговия*** [курсив мой — И.Р.], *или ги дават, дето тия знаят за здраво, назаем с някой обикновенний приход (файда)"*[2].

От направеното от Фотинов определение за дружество правят впечатление някои основни особености. Дружеството се разглежда в най-общия му аспект — като сдружение въобще с твърде широки цели и характер. Не сдружаване на двама-трима, а на много повече *„доволни лица"*, които участват с малки вноски (*„неколко гроша"*), използват събрания капитал за търговски начинания или за даване на пари под лихва (*„файда"*) и се управляват от *„двама или трима настоятели"*. Безспорно е, че става дума за вече добре познатото по онова време в Европа и в Америка акционерно дружество. И верен на своите просветителски убеждения, Фотинов търси просветната и народополезна мисия във всяко едно сдружаване. Двата примера, които той дава, за да онагледи направеното определение, са

за *„содружество на народни книгоиздания"* и *„содружество училищно"*, в които *„...никогда не си изгубват хората парите"*. Във всеки град или село трябва да има такива дружества, защото *„...гдето се соберат много и многовидни камене, тамо става и стена крепка и яка, подобно и содружеството, като е собрано от много лица..."*[3].

Може да се предполага, че материалът не е оригинален, написан от самия Константин Фотинов, а е преведен и обработен от него. Поне такава е практиката в списването на списанието. Значителна част от материалите в *„Любословие"* представляват преводи на статии, заети от издаваните в Смирна (Измир) гръцки списания *„Съкровищница на полезни знания"* и *„Филология"*, както и от други списания и вестници[4].

Статиите в *„Любословие"* имат не само познавателна, но и практическа насоченост — т.е. те са предназначени да огрмотяват своите читатели. Много често и в други свои материали в списанието Фотинов използва понятието *„содружество"*, както в тесния смисъл на *„дружество"*, така и в по-широкия смисъл на *„общество"*. Но тъй като настоятелите на *„Любословие"* и читателската му аудитория принадлежат към социално най-активната по онова време прослойка на търговците[5], то поуките на издателя определено са насочени и към търговското сдружаване — формата, под която могат да се осигурят така необходимите средства за народополезните начинания.

Идеята за търговското сдружаване е по-детайлно разработена в цитираната по-горе статия на **Георги Ст. Раковски** (1821—1867 г.), поместена в неговия вестник *„Дунавски лебед"* през 1860 г. И в концепцията на Раковски доминират прагматиката и народополезните цели. Той призовава своите читатели да не купуват скъпите европейски стоки от чужбина, от чуждите и особено от гръцките търговци, които ги продават скъпо и прескъпо, а да си създадат българско акционерно дружество с капитал от 150 000 английски лири (3 000 акции по 50 английски лири всяка) и именно дружеството да внася европейските стоки и да ги продава на българския пазар на умерени цени.

Няма съмнение, че и в случая на Раковски става дума за модерно акционерно дружество. Нещо повече дори, той използва и точните понятия: акциите в неговата публикация са *„дялове"* или *„аксии"*; пише още за: *„комисион"*, *„сконт"* (сконто, отстъпка), *„банк"* (банка), *„лихва"* (а не турското *„файда"*), *„капитал"*, *„каса"* и др. Статията на Раковски е както със стопанско-просветна, така и с нравствена насоченост. Авторът не е против модерността — напротив, той пропагандира ползата от търговската модерност чрез прилагането на акционерното дружество. Но той е категорично против модата и разкоша — определя ги като *„заразителна болест"*, от която се раждат *„нравствено развращен-*

ство", „безчестие" и т.н. Противопоставя им просветата и образованието, които са верните пътища към прогреса на търговията, земеделието, занаятите: *„Ние най-напред треба да ся старайми за науки, за усъвършенствување нашего земеделия, занаятия и художествах, и разпространение търговщины, та другое от само себе си ще доди у свое время"*[6].

Просветеният народ лесно осъзнава нуждата от развитие на търговията. Като изхожда от позициите на просветител, Раковски закономерно стига до концепцията за модерното търговско дружество: *„...Ные треба да убърним големо внимание на търговщина си, т.е. да съставим едно българско търговско дружество от дялове (аксии) с един голям и знамянит капитал, и то дружество да изпроводи свои человеци по главния места в Европа, от де най-много стоки ся извозват за в България. С тойзи начин Българии ся отвори за в бъдъщност едно най-сяйно поприще за всяка страна. Така едно дружество, освен къту ще убогати с время свои сдружници, юще ще принесе и другы големы ползы в обще всему българскому народу"*[7].

Като заимства от европейския (в частност от гръцкия) опит за изграждане на подобен род модерни търговски структури, а и за тяхното участие във финансовото подпомагане на търговските общности (колонии) в чужбина, Георги Ст. Раковски предлага следния модел на търговско дружество: дружеството да е акционерно с вече посочения капитал и брой акции; на първо време капиталът да се вложи в банка, за да носи лихви; да се изпратят български търговци по Европа *„дето са най-много стоки вадят"*, кредитирани от дружеството, за да купуват изгодно стоки; главното управление и складове (*„стоварище"*) на дружеството да са в Цариград; дружеството да има комисионерски характер, а точно определена част от получената печалба да се насочва за подпомагане образованието в чужбина на способни български младежи: *„...то ще зема по 2 % комисиона за полза дружества, а по 1/2 на % за да ся събере една народна каса, от коя да ся обдържават няколко си способни младежи за изучения в разни места Европы с обязаност* [задължение] *да служат после отечеству"*[8].

Всенародната полза от такова търговско дружество — материална и духовна, според Раковски, е безспорна, още повече че гърците отдавна прилагат подобен род организация. Дружеството може да печели от лихвите на вложения в банките капитал, от комисионерската търговия, от отстъпката от 10 % за всяка стока, закупувана директно от европейските фабрики, а неговите клиенти — българите ще печелят от по-ниските цени на внасяните стоки и от помощите, които ще се дават за развитие на българското образование. Авторът на статията е категоричен: *„Самое турское пра-*

вителство ще усърчи и подпомогни такова едно нещо за в държава си, защото ще й принесе голяма полза"[9]. А дали Раковски не е запознат с Османския търговски закон, според който се изисква съгласието и подкрепата на правителството при създаването на акционерно дружество? Но макар и да нямаме категорично потвърждение за това, едно е сигурно — оптимизмът на възрожденеца за българите е породен от доброто познаване на модерния европейски опит, а и от нарасналите възможности на българските търговци: *„Нека размислят добре наши Българи той-зи предмет и нека ся постараят по-скоро да го положят в действие. Нека разгледат в цяла просвещена Европа, колко такива дружества имат Европейци, а най-паче в Англия, и да видят какви големи предприятия и успехи вършат с тях. ... Толкова търговци имамы днес в Русия, в Влашко, и Богданско* [Молдова], *в Аустрия, по крайдунавскы места в България, в Цариград най-паче* [най-вече], *и по сичка в обще България, щото не само това количество може да са събере изведнаж, но и тройно и выше юще"*[10]. За доразработването на идеята Раковски разчита именно на търговците, на цариградските българи, на *„по вещи*[те] *и по-опытны*[те] *в такива търговскы предприятия"*, като любезно им предлага трибуната на своя *„Дунавски лебед"*[11], но уви поканата и проектът остават без последствие, или поне нямаме сведения за такова.

Няколко години след Раковски **Христо Г. Данов** (1828—1911 г.), друг голям просветен деец, създател и участник в съдружеско издателство, също засяга въпроса за дружеството и за потребността от него за подема на българското общество[12]. Сходното в концепцията на Данов с тези на предходните автори е, че отново образованието е това, което може да доведе до появата на дружествата. Разликата се състои в по-общата му интерпретация. Според учителя, автора на книги и учебници, книгоиздателя Хр. Г. Данов българите имат нужда от модерни дружества въобще — културно-просветни, търговски, земеделски и пр.: *„При толкова си нужди, които имаме днес у всичко и за всичко у нас, ние се не договеждаме да си помислим, че е крайно време вече да съставим изпомежду си* ***дружества*** [курсив Хр. Г. Данов] *за различни намерения, като за изпращане достойни млади настрана, за да се изучват по различни стръни наука, та да станат достойни хора за всяко нещо.... Да се съставят други дружества за подпомагане народното ни просвещение чрез промичане полезни книги и вестници из народа; трети против лошите страсти и омразни наши лоши навици и злини, които ни пречат на нравственото и вещественно развитие и напредък;* ***четвърти за различни търговски предприятия*** [курсив мой — И.Р.] *и за подпомагане земеделието, лозарството, свиларството* [копринарството] *и пр. и пр."*[13]. Типично по

просветителски, тази важна и отговорна мисия Данов възлага на духовния елит на нацията — на *„нашите свещеници, учители и лекари, които стоят най-близо до народа и имат всъду свободен вход, та с голямото си влияние най-много биха могли да подействат пред всякого"*[14].

Концепцията за дружеството, в частност за търговското дружество, присъства и в още едно възрожденско издание. Книгата, отпечатана и в сп. *„Летоструй"* за 1873 г., е преведена от сърбохърватски и според модата на епохата е с дълго заглавие, включващо цялото съдържание и започващо така: *„Трудът е человеку длъжност и благодат ..."*[15]. За оригинала не се споменава нищо, освен че е издаден от *„Свято-Иеронимското дружество"* в Загреб, но затова пък преводачът е добре известният **Йоаким Груев** (1828—1912 г.) — просветен деец, писател, публицист, османски чиновник, дописен и действителен член на Българското книжовно дружество (днес БАН). Може да се предполага, че Груев е допълнил и адаптирал текста спрямо очакваните предпочитания на българския читател, понеже в предговора е отбелязано, че *„тая книжка е преведена и поняйдеси спротив нашенскити потреби"*[16]. Книгата е силно повлияна от класическата политическа икономия на Адам Смит, според когото източник на богатството е трудът, прилаган във всички сфери на човешката дейност. Глава XII е специално посветена на *„Сдружаване"*-то. Тя започва с пословицата: *„Сговорна дружина планина повдига"* и с най-общо понятие за търговско акционерно дружество, поднесено с поучителен акцент и на достъпен език: *„С сдружаване, побратиме, правят ся истински чюдеса. За такива големи работи чясто требуват много пари и то толкова много, колкото едва ги имат само неколцина по целий свят, колкото и да били богати; а ние глядами, че такива чюдеса от человеческий труд има у всяка просветена дръжава"*[17]. И следват примери за сформирането на акционерни дружества за прокарване на железници, за обезблатяване на мочурливи места, за строителство на фабрики. Представен в подробности е начинът, по който се изгражда едно акционерно дружество, като използваните понятия са: *„акция"* или *„делителница"*, *„акционери"* или *„деленичяры"*. Приведен е *„домашен"* пример за акционерно дружество за строителство на фабрика за аби, което навежда на мисълта, че за по-голяма нагледност той може да е допълнение от преводача Йоаким Груев. Налага се категоричният извод за ползата от акционерното дружество: *„... от стотях душь другары* [акционери] *може само десятина душь да врьтят фабриката, да купуват сурова* [суровина] *и да продават изработената стока, а другити 90 душь можяха да си глядат и друга работа. Колко голяма полза и леснина!"*[18]. В заключение на тема-

та за сдружаването неизвестният нам автор (а може би преводачът Йоаким Груев?) по вече добре познатия модел от предходните публикации я разширява с необходимостта от създаване на взаимоспомагателни дружества, които единствени могат да избавят сиромасите от *„бездушника лихвар"* и на просветни дружества-читалища: *„Такива дружества с читалища и с общи книжници могат си състави и самити селяни па да ся сбират в празнични дни за да научат что-годе. Поповети и учителити могат им прочита и тълкува това, чтото не разбират"*[19]. Отново ставаме свидетели на чисто просветителско отношение към дружеството и на свързаните с това очаквания.

Сред българските възрожденци просветители има един автор, който се откроява и силно впечатлява със своите публикации по икономически теми, в частност по въпросите на търговската модерност, на търговското дружество, на модерното счетоводство и т.н. Става дума за **д-р Иван Богоров** (1818—1892 г.). Интересна и особено богата на пътувания, познанства и творчески изяви е биографията на Богоров. През целия си живот сменя много професии: учител, лекар, преводач, книжар, писател, издател и пр., но голямата му страст е да бъде винаги новатор. Той сякаш е орисан да бъде пръв в начинанията си, а и самата епоха има нужда от това. Иван Богоров е първият, който издава народно творчество (1842 г.), издава първата българска граматика (1844 г.) и първия български вестник (1846 г.), създава първата трайна българска печатница в Бал-Капан в Цариград (1848 г.), издава втория вестник, но най-дълго излизал по онова време — *„Цариградски вестник"* (1848—1862), пръв превежда на български език книгата за Робинзон Крузо (1849 г.), издава първото българско чисто икономическо списание (*„Журнал за наука, занаят и търговия"*, 1862 г.), води страстна борба за чистота на българския език, пръв издава френско-български и българо-френски речници (1869—1871 г.) и т.н.[20] Автор и издател е на 22 книги и брошури, някои от които са в по няколко издания, на множество вестникарски статии и пр.

Преди време в една своя статия акад. Жак Натан характеризира д-р Иван Богоров като *„първия български политикономист"*[21]. Може би е по-точно да определим Богоров като първия български теоретик и публицист икономист. Поради закъснялото развитие на обществознанието у нас, и в частност на изучаването и популяризирането на икономическите теории, като новатор и пионер в тази област Иван Богоров поднася на българския читател най-доброто от световната мисъл до средата на XIX в. Най-силно е повлиян от класическата политическа икономия (нарича я *„ингилизката"* школа), по-специално от идеите на Адам Смит и Дейвид Рикардо. Не про-

пуска да спомене, и то нееднократно, *„французката"* школа — физиократите; споделя възгледите както на останалия в миналото меркантилизъм, така и на модерното през XIX в. фридитерство (*„Свобода на търговията"*). По въпроса за кризите приема теорията на последователя на Смит, французина Жан-Батис Сей. Въобще, жаден за знания, д-р Иван Богоров поднася на българския читател богата информация за икономическите теории с една основна цел — подобряване живота на българина и достигане на водещите общества в Европа и света.

На страниците на вестниците *„Съветник"* (1863—1864 г.) и *„Турция"* (1869 г.) Богоров печата съкратен превод на известното съчинение на Адам Смит *„Издирване върху естеството и причините на богатството на народите"*. Още в програмната статия на *„Журнал за наука, занаят и търговия"* той развива идеи, близки до тези на Смит и Рикардо и на школата на класическата политическа икономия. За прогреса на търговията от важно значение е развитието на другите стопански отрасли, счита българският автор: *„Един търговец може продаде там най-много стока, дето е заобиколен от хора, които добиват много, т.е. които произвождат много и имат сребро от продажбата на онова, что са изработили. То е пусто делението на народити на земеделци, ръкоделци и търговци"*[22].

Основните икономически теми, които Богоров разработва в своите статии и книги, са за развитието на българско национално производство, включително и на фабричното, за нуждата от модерно селско стопанство, за търговските дружества, за свободата на търговията; за създаването на българско корабоплаване, за строителството на железници и пътища и т.н. В контекста на всички тези прояви на стопанската модерност той очертава мястото и ролята на счетоводството, на счетоводната наука.

Засягайки темата за отношението на д-р Иван Богоров към модерното счетоводство и търговия, не може да не отбележим един интересен факт, на който в предна наша статия, макар и бегло, обърнахме внимание[23]. Става въпрос за сходните съдби на Богоров и на преведения от самия него на български език писател Даниел Дефо (1660—1731 г.) — много известен като автор на книгата за Робинзон Крузо[24] и почти неизвестен като автор на едно от ранните ръководства по счетоводство и търговия, издадено през 1726 г.[25] И Дефо, и Богоров са блестящи теоретици, но слаби практици. И двамата преминават през фалита в търговските си начинания, поради което може би са толкова убедителни в писането и в указанията как трябва да се подхожда най-правилно, за да се печелят пари.

Отношението на Богоров към **счетоводството** се разкрива най-точно в следните няколко негови

реда, които тук предаваме дословно[26]:

„... има някоя ***наука*** [курсив мой — И.Р.], *която учи как са печелят парити, как са натрупват на едно място и как са задържат във веки-веков между един народ; нейнити правила, казват, са тъй точни, както и в аритметиката две и две правят четире, и търговците са принудени щат не щат да вървят по тях правила; там са забележени вървежити на парити също тъй както са начъртани пътищата на една географическа карта и, щом някой си ся отмахне от забележений за среброто път, колкото стегнато и да вързува парити, колкото и да ги затваря в железна каса, те си вървят по назначеното им място, без да послушеват някого. ... Тъй както звездоброецът с телескопа съгледва звездите по небето и определя точно изгреването и захождението им и по тях предсказва за развалата на времето, така и който знае тая наука, може упознае отдалеч зиманието-даването, печалбата и загубата некому. Според нея наука парити ся печелят и ся въртят там, дето има много алъш-вериш, че от една и съща стока и продавачът, и купувачът едновременно все печелят; а там може да има много алъш-вериш, дето има парити; и там има парити, дето хората изработеват за множество някаква стока и я продават за требване на други, както цигаро-хартия, кибрит и др."*

Това е първият подробен текст в българската възрожденска литература, характеризиращ точно и в дълбочина счетоводството и неговото място в стопанския живот на обществото. Богоров категорично определя счетоводството като точна наука, сродна с аритметиката, която проследява движението на капитала и предвижда печалбите и загубите на търговците. Изключително оригинално е сравнението, което той прави между счетоводството и астрономията — така е постигнат още един нагледен аргумент, издигащ ролята на модерната счетоводна наука. Но не липсват и критиките по адрес на онези българи и български градове, които поради недостиг на пари *„... правят алъш-вериш стока със стока, както това е било още на вехто време, преди да ся измислят парити на света"*. В края на същата статия Богоров посочва верния спасителен път — да се множат парите чрез производство, фабрики, търговия, железни пътища, все *„общополезни работи"*, които трябва да се оглавят от елита на нацията (*„от нас предните хора"*) — не без самочувствие завършва авторът и дава за пример гърците, а не *„сърбите в Немско"*.

С понятия от счетоводството и счетоводните операции Богоров си служи и в други свои публикации. Той отбелязва, че трябва да има *„равновесие"* между *„печалба и загуба"*, че както за отделния човек, така и за държавата (*„за един народ и за една Царщина"*) това рав-

новесие е жизнено потребно, че трябва да се произвежда и продава повече стока, отколкото се купува[27].

В *„морето"* на Богоровите интереси и писания като любима негова икономическа тема с пълно основание можем да определим тази за **търговското дружество** (сдружаване).

Д-р Иван Богоров разработва идеята за търговското дружество основно през периода 1863—1867 г., паралелно с една друга голяма своя идея, тази за създаването на акционерно дружество за изграждане на памучна фабрика в Пловдив. Начинанието има колкото стопанско-предприемачески, толкова и просветен характер и пропагандирането на ползите и необходимостта от търговското сдружаване е в неговата основа. Богоров е категоричен: *„Сдружаването е едно от най-плодородните средства, что човеците имат на расположението си, за да извършеват препиятията, да умножяват своя имот и да развиват произведението"*. Той посочва, че сдружаването е познато и по-рано (споменава за занаятчийските еснафи), че то се прилага в Просветена Европа, от която все повече осиромашаваме, защото й плащаме за стоката, с която се обличаме, и че земята ни е достатъчно богата, за да се справяме със собствени сили. Но сам човек трудно би могъл да предприеме една по-голяма търговия или производство. Смисълът на сдружаването е в обединението на труда и средствата на мнозина, във *„взаимната веществена полза"* — от общото могат да се ползват всички, а загубите няма да се усетят така тежко от отделните членове на дружеството[28].

Верен на колоритния си стил на писане, д-р Богоров не пести образи и епитети, за да обрисува най-точно същността на дружеството: *„Опитът е доказал, че сдружаването е едно начало от чюдно плодородие; то като съединява личныты силы в едно огнище, умножава му силата о сто пъти повыше. В майсторията* [занаятите] *и в търговията най-паче* [най-вече], *то е заможно* [възможно] *за най-много и най-благополучны употребения, и не остава никога работа, която да не може да възприеме човек. То като направи човеците имотны, спомага им твърде много на просветението и образованието, които без богатството не можат да бъдат"*[29].

За Богоров дружеството е пътят към изграждането на модерната индустрия и подобряване живота на народите. *„Индустрията* — пише той през 1864 г. — *е животът на народите и нейното въвеждане изново на едно място е толкоз мъчно днес според измислюването на пародвижните машини в Европа, чтото е невъзможно едному человеку да го извърши; а онова, което не може да постигне някой самичак, то го постигва твърде лесно* ***сдружението, значи там, дето са събрани мнозина в едно име, над тях е благословията небесна*** [курсив мой — И.Р.]"[30].

В специална своя статия д-р Иван Богоров прави коментар на действащия по онова време търговски закон, главно в частта му за дружествата и по-специално за акционерните дружества[31]. Цитираните от автора членове обаче не отговарят на тези от Османския търговски закон и това навежда на мисълта, че неговият коментар се води по друг закон (или закони) — френския или по-вероятно някой трети, който (подобно на Османския) е също повлиян от френския *„Код дьо комерс"*. Следва да се отбележи, че това е единствената у нас публикация, появила се до Освобождението, която има характер на коментар на закон, по-специално на Търговския закон. Така че и в този смисъл Богоров се явява също новатор.

И още, въпросната статия на д-р Иван Богоров е първото детайлно запознаване на българския читател с търговското законодателство в частта му за дружествата, защото се появява преди двата български превода на Османския търговски закон, съответно на Стоил Д. Попов от 1866 г. и на Христо Ст. Арнаудов от 1871 г.

Богоров почти дословно пресъздава членовете на закона и само на места епизодично се намесва с примери и пояснения. Още в началото започва със следното понятие за търговско дружество: *„Дружината е определена от търговский закон, член 1832* [Османският търговски закон се състои от 315 члена и е почти буквален, съкратен превод на френския *„Код дьо комерс"*, който в първоначалния си вариант съдържа 648 члена], *едно съгласие, с което двама или мнозина человеци ся сговарят да турят някое нечто обще, с помисъл да споделят добивката, която може да произлезе от него. Тъй дружината като е едно съгласие, не може да съществува без едно по-отнапрежно условие и сговаряние на всичкити части"*.

В интерпретацията на Богоров много точно дружеството (*„дружината"*) е определено като *„едно нравствено лице"*, което се възприема различно и независимо от неговите членове, като самостоятелно действащо тяло. Подробно са проследени правилата, върху които трябва да почива изграждането на дружеството: съдружниците да са отговорни за съдружеската дейност, така както за своята; как и какво да е дяловото им участие; какво да е отношението към съдружеската собственост и т.н. Цялата втора половина на статията е посветена на *„безименните дружини"* (акционерните дружества), определени още в началото като дружества на капитала. Примерите, използвани за онагледяване на иначе суховатата материя, са от българския стопански живот по онова време и от *„проектите"* на Богоров: *„Дружина за пароплавание, Дружина за железни пътища, Българска дружина за памучни работи в Пловдив"*.

Както в тази статия на д-р Иван Богоров, така и в другите негови

публикации прави впечатление, че *„строгият"* пурист и пазител на чистотата на българския език не се колебае да си служи с чуждата терминология, вече наложена в литературата на XIX в., вероятно защото я счита за полезна и неизбежна при усвояване на стопанската модерност от страна на българите. Понятия като *„капитал"*, *„кредитор"*, *„акционер"*, *„акции"*, *„агент"*, *„акт"*, *„каса"* са често използвани от автора. Други са преведени, но точно и ясно и дори до днес, благодарение на Богоров и на просветителите негови съвременници, те се използват със същото или с близко значение: *„устав"*, *„влог"*, *„управител"*, *„обще събрание"*, *„другар"* (акционер), *„съгласие"* (договор). А за да е по-ясен, възрожденецът не пропуска да използва и термини, познати само в Ориента, като: *„сермия"* (капитал), *„файда"* (лихва), *„вересия"* (дълг) и др.

Според д-р Иван Богоров правилата за съставянето на търговските дружества са общи, макар че самите дружества биват три вида, с малки разлики помежду тях. Той отделя нужното внимание и на счетоводството, и на счетоводната документация в тяхната практика: движението на акциите (тяхната покупко-продажба) може да бъде описано в *„тевтерите на дружината"*, без това да се изисква категорично.

Статията на Богоров завършва с интересно условие, предвидено както във френския *„Код дьо комерс"*, така и в Османския търговски закон. Съществуването на *„безименните дружини"* става задължително с разрешение от страна на най-висшата власт (*"съвета на царщината"*), на която предварително се предават уставите за разглеждане. Правителството дава своето съгласие едва след като се увери, че дружеството има *„доволна* [достатъчна] *сирмия и една управа, която представлява желаена здравост"*.

В статия от 1866 г., подписана с псевдонима *„Б. Флоренц"*, Богоров разказва интересна притча, съдържаща важна поука[32]. И в нея отново идеята за търговското сдружаване заема централно място. В една пещера се намира *„маара"* с прозорец, пълна със злато, сребро и скъпоценни камъни. *„Маарата"* се охранява от страшни змейове. Трябва да се намери разковниче, обвито във восък, с което да се отвори *„маарата"* и едва тогава *„човек може слободно да влезе в маарата и да ся награби с колкото ще богатство"*. От години българите търсят разковничето така, както в Античността аргонавтите търсят златното руно, обикалят по страната, някои дори преминават през Дунава и отиват във *„Влахия, Богдания* [Влашко] *и Бесарабия"* (намек за голямата стопанска емиграция на българите в дунавските княжества и Южна Русия!), други са се запътили към Цариград, за да искат *„от царщината фирман"*. Накрая притчата завършва с песимистично, но по-

учително за бъдещето *„тълкуване"*: *„Маарата е фабриката,* ***расковничето е съдружеството*** [курсив мой — И.Р.], *обвиването му във восъка е влагането на парити, на маарата прозорецът е умът, змейевети вътре в маарата са ониз, които мислят, че предназначенията на народа уж ся намират в техните ръце. Ние намерихме расковничето, отворихме железните врата на маарата, обаче по злополучие змейевете отвътре не щат да бягат"*. Следователно, макар и да знаят верния път — фабрика (собствено фабрично производство), построена със събрани в дружество пари — българите все още са в своята мизерия, все още са без злато, сребро и скъпоценности, защото *„по злополучие"* змейовете, онези, които държат съдбините на народа и спъват неговия напредък, продължават да са на същото място и не си отиват. Уви, колко актуално и днес продължава да звучи тази притча на Богоров.

Богоровата концепция за търговското дружество, като най-цялостна и най-завършена, обединява и доразвива представата на българските възрожденци за тази търговско-правна институция. Напълно в духа с времето, дружеството се появява единствено и само у просветените народи (Просветена Европа), а останалите трябва да се стремят към сдружаването, ако искат да настигнат напредналите държави. Тези, които по-рано са съзрели до подобна необходимост, се обогатяват за сметка на другите: *„...ния не съставихме отколе някоя търговска дружина и оставихме на Австрия да убира златний пясък по Дунав и ся благодарихме да пием само мътната му вода"*, пише през 1864 г. д-р Богоров[33].

И още нещо важно за отбелязване в заключение. В представите на просветителите се апелира най-вече за създаването на едно единствено голямо акционерно дружество, обединяващо средствата и труда на целия народ. Най-категоричен в този смисъл е Г. С. Раковски. Подобни са очакванията и на другите автори, особено на Богоров. Разглеждано по този начин, дружеството е подготовка за управлението на бъдещата самостоятелна българска държава, последна крачка към собствената държавност. През 1867 г. в критичен тон Богоров пита: *„Кога ний търговци в наш интерес, за наша полза, за наш успех, заради нашего добро поминување и за народна слава не можем да ся здружим, за да управляваме едно търговско предприятия, как щем ся сговорим да управляваме една йерархия?"*[34].

Това е още един, много важен аргумент, обясняващ живия интерес на българските възрожденци просветни дейци към търговското дружество, техните очаквания към сдружаването и неговата мисия в национално-освободителните стремления на епохата.

БЕЛЕЖКИ

1. Раковски, Г. С. Позив за учреждения на едно търговско българско дружество по главныя места в Европа, от де български търговци извозват разны стокы. — в. *„Дунавски лебед"*, Г. I, бр. 3 от 29 септ. 1860 г., с. 1.

2. Фотинов, К. Содружество или общество. — *„Любословие или периодическо повсемесячно списание"*, Смирна, Г. I, бр. 2, май 1844, с. 20—21.

3. Пак там.

4. Данова, Н. Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно политическото развитие на Балканите през XIX в. София, 1994, с. 134.

5. Пак там, с. 133—134.

6. Раковски, Г. С. Позив за учреждения на едно търговско българско дружество ..., с. 1.

7. Пак там, с. 1.

8. Пак там, с. 1.

9. Пак там, с. 1.

10. Пак там, с. 1.

11. Пак там, с. 1—2.

12. Данов. Хр. Г. Защо не напредваме ние нравствено и вещественo? — *„Летоструй"*, 1870; **Данов. Хр. Г.** Защо не напредваме ние нравствено и вещественo? — **Данов. Хр. Г.** *„За теб, мили роде"*. Пловдив, 1968, с. 68—82.

13. Данов. Хр. Г. *„За теб, мили роде"*..., с. 76.

14. Пак там, с. 76.

15. Трудът е человеку длъжност и благодат или Чловек испърво бил неук и празнорък, Чловек е писано да ся труди и ради, Чловек от труд подобряло, Чловек си поделил работата, Всякой ся труди и работи по нещо, Всякой почтен труд си врядва, Кои хора понасят на обществото и кои пак му ся за пакост и вредъ, Работа с работа ся отплаща, Чловеку ничто ся не опира стига да иска и да заляга с все сърце, Пестение, Наука, Сдружавание, Пари, Какво добро има у труда? Книжарница на Хр. Г. Данов и С-ие в Пловдив, Русчук, Битоля. Книжка за народа. Виена, 1873; Летоструй или къщний календар за проста година 1873. Пята годишнина. Издава книжарницата на Хр. Г. Данов и С-іе в Пловдив, Русчюк, Велес, с. 165—252.

16. Трудът е человеку длъжност и благодат ..., с. 1.

17. Пак там, с. 64—65.

18. Пак там, с. 67.

19 Пак там, с. 70.

20. Богоров, И. За народна свяст, добро поминуване и родна реч. Избрани произведения. Редактор и съставител проф. Г. Боршуков, Пловдив, 1970, с. 12–14.

21. Натан, Ж. Първият български икономист. — В: Сб. *„Д-р Иван Богоров. материали свързани със 150-годишния юбилей от рождението му"*. Пловдив, 1972, с. 57—69.

22. Богоров, И. Изобще за наука, занаят и търговия. — В: *„Журнал за наука, занаят и търговия"*, кн. 1, 1862 г.

23. Русев, И. Първото докосване на българина до голямата счетоводна теория на XIX в. *„Улесненото счетоводство или нов метод на обучение ..."* на Едмонд Дьогранж. — сп. "Счетоводна политика", 2006, № 3-4, с. 34—36.

24. Първият превод на тази книга на български език е: Чюдесиите на Робенсина Крусо [от Д. Дефо]. Побългарени от И. Андреов /Богоров/. Цариград, в книгопечатницата на „Цариградски вестник", 1849.

25. Defoe, D. The complete English tradesman, in familiar letters; directing him in all the several parts and progressions of trade... Calculated for the instruction of our inland tradesmen, and especially of young beginners. London, 1726.

26. Богоров, И. Реч за парити. — в. *„Турция"*, Год. II, бр. 22 от 4 дек. 1865 г.

27. Богоров, И. Основа заради направа на една фабрика да преде и тъче памук в Пловдив. Цариград, Пловдив, 1863, с. 18.

28. Пак там, с. 7.

29. Пак там, с. 9—10.

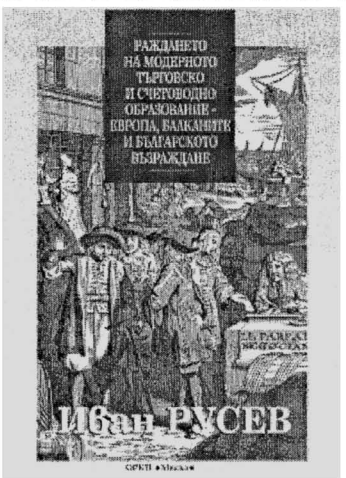
30. Богоров, И. Към честити акционери на съдружество за памучна фабрика в Пловдив. Позив за записване на акционери. — в. *„Турция"*, Год. I, бр. 2 от 1 авг. 1864 г.

31. Богоров, И. Търговски дружини. — в. *„Съветник"*, Год. I, бр. 41—42 от 6 ян. 1864 г.

32. Богоров, И. Истина и лъжа. — в. *„Турция"*, Год. II, бр. 40 от 9 ян. 1866 г.

33. Богоров, И. Българска мореплавателна дружина *„Провидение"* в Цариград и извод от историята на мореплаването. — в. *„Съветник"*, Год. I, бр. 48 и 49 от 17 и 24 фев. 1864 г.

34. Богоров, И. За парити. — в. *„Турция"*, Год. III, бр. 31 от 28 ян. 1867 г.

Книгата **„Раждането на модерното търговско и счетоводно образование - Европа, Балканите и Българското възраждане"** на доц. д-р Иван Русев, издание на ОРКП „Мисъл", е едно напълно завършено изследване в една малко позната област.

На базата на сравнителния анализ книгата представя дългата и сложна еволюция на модерното професионално образование (търговско и счетоводно) - от неговото зараждане в Ренесансова Европа като антитеза на класическото към утвърждаването и налагането му като елитно през XVIII-XIX в. Внимание е отделено на разширяването на модерното търговско-образователно пространство на Балканите (гръцкия и османския модел) и специално на модела на Българското възраждане - просветни дейци, учебни програми, първото българско търговско училище, търговските знания в програмите на елитните Роберт колеж и Галатасарайския лицей в Цариград и българите през епохата.

Книгата може да бъде закупена в редакцията на цена 12 лв. с ДДС.

За справки: тел. 983 30 36.